

UOT: 338.48

AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATINDA TURİZM SƏNAYESİNİN ROLU VƏ ONUN İQTİSADI SƏMƏRƏLİLİYİ

F. Q. ABBASOVA

Azərbaycan Kooperasiya Universiteti

Müəllif məqalədə ölkə iqtisadiyyatının inkişafında turizmin rolu müqayisəli şəkildə təhlil edir. Məqalədə o həm də sosial-mədəni problemlərin hallında turizmin əhəmiyyətli rol oynamasını statistik rəqəmlərlə əks etdirir. Bununla yanaşı turizmin inkişafı üçün tövsiyə və təkliflər irəli sürür.

Acar sözlər: turizm, turizm infrastrukturu, mehmanxana, turist kompleksi, rekreasiya.

Bu gün ölkə iqtisadiyyatının inkişafı, əldə olunan uğurlar və sahibkarlara yaradılan şərait istənilənsferaya investisiya qoyulmasına geniş imkanlar açır. [4]. İş adamları ölkənin iqtisadi strategiyasına uyğun olaraq yaranan imkanlardan istifadə etməklə müxtəlif investisiya layihələrini maliyyələşdirərək öz sahələrini genişləndirmək imkanı əldə edirlər. Bu da öz növbəsində, yeni iş yerlərinin açılmasına təkan verərək ölkədə işsizliyin aradan qaldırılmasında mühüm rol oynayır.

Cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafı nöqteyi-nəzərindən turizmin əhəmiyyəti böyükdür. Ayı-ayrı regionlarda, o cümlədən bütövlükdə ölkədə turizmin inkişaf etdirilməsi bir çox sosial-iqtisadi problemlərin kökündən həll edilməsi üçün əlverişli şərait yaradır. Onun inkişaf etməsi ilə çoxsaylı yeni iş yerlərinin açılmasına, kənd əhalisinin şəhərə xaosik axınının qarşısının alınmasına, əhalinin kommunikasiya və mədəni əlaqələrinin artmasına nail olmaq mümkündür. Turizm inkişaf edən regionlarda mədəniyyətlərarası inteqrasiyanın güclənməsinə də əlverişli şərait yaradır. Turizm həm də milli iqtisadiyyatda və beynəlxalq ticarətdə bu gün xüsusi çəkiyə malik olan sahəyə çevrilmişdir. Daxili turizm milli gəlirin bölüşdürülməsi ilə milli iqtisadiyyatın daha balanslı vəziyyətdə olmasına, ölkə iqtisadiyyatı üçün daha yararlı olan fəaliyyət növlərinin cəmiyyət tərəfindən dərk olunmasına şərait yaradır. Daxili turizmin tərəqqisi beynəlxalq turizmin inkişafına təkan verən ciddi amil kimi diqqətdə saxlanılmalıdır. Ümumdünya Turizm Təşkilatı turizm gəlirlərinin hər il 4% artdığını bildirir. Bu isə o deməkdir ki, turizm dünyada ən güclü iqtisadi inkişaf vasitəsinə çevrilmişdir. Turizmin xidmətlərlə birgə dünya ticarətində payı 30%-dən çoxdur və dünya bazarında turist məhsulu neft səviyyəsində liderlik edir. Buna görə də dünyanın aparıcı turist ölkələri turizmə qoyulan investisiyaların həcmnin ildən-ilə artırılmasında daha maraqlı görünülər. Turizm sənayesində investisiya artımı hər il 35% təşkil edir. Məlumdur ki, digər xidmət sahələri kimi, turizm sferasının inkişafı, turist biznesi ölkədə digər sahələrin inkişafına da stimül verir. Bu biznes, əsas etibarilə, sahibkarları az ilkin

investisiya, turist xidmətlərinə artan tələbat, yüksək səviyyəli rentabellik, xərclərin qısa müddətə ödənilməsi (yəni ödəmə əmsalının yüksək olması) kimi xüsusiyyətləri ilə özünə cəlb edir.

Ölkəmizin qədim tarixi, qonaqpərvərlik ənənələri zəngin və rəngarəng mətbəx və məişət mədəniyyəti xarici turistlərin cəlb olunmasında müsbət amillər kimi dəyərləndirilməlidir. Ölkəmizin qitələr arasında körpü olması, sivilizasiyaların qovuşduğu məkanda yerləşməsi onu səyyahlar, coğrafiyaşünaslar, tarixçilər üçün maraqlı etmiş, buraya turist axınına səbəb olmuşdur. Bunu respublikamızın ərazisində yerləşən çoxsaylı karvansaraylar, qonaq evləri də sübut edir. Əsrlər boyu böyük şəhərlərdə, o cümlədən də Böyük İpək Yolu üzərindəki karvansaraylar bugünkü mehmanxana funksiyasını daşımışdır. onlar Bakıda, Gəncədə, Şəkiddə, Abşeron yarmadasında və başqa yerlərdə hələ orta əsrlərdən əvvəl fəaliyyət göstərmişdir. Bu gün isə sözügedən karvansarayların bəziləri restoran, mehmanxana və başqa məqsədlə fəaliyyət göstərsələr də, onlar daha çox tarixi abidə kimi diqqəti cəlb edir və ekskursiya marşrutlarına da daxil edilir. Yeri gəlmişkən, tarixi abidələrin bərpası ilə əlaqədar onu da qeyd edək ki, "Azərbaycan Respublikası regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"nda Şəkiddəki "Aşağı karvansaray" binası əsaslı təmir olunaraq mehmanxana obyektinə kimi istifadəyə verilmişdir.

XX əsrin əvvəllərində neft maqnatlarının şəhərimizə axını o dövr üçün müasir mehmanxanaların tikilməsinə zərurət yaratmışdır. Nəticədə indiki "Lukoil"-in binası olan "Novaya Evropa", bunun ardınca hazırda Nizami adına ədəbiyyat Muzeyi kimi istifadə olunan "Metropol" mehmanxanaları tikilmişdir. Bütün bunlar Azərbaycanda turizmin qədim ənənələrə malik olduğunu və həmin ənənələrin bu gün yenidən canlandırılmasının vacibliyini göstərir.

Keçmişlə müqayisədə turizm fəaliyyətinin bu gün tanınmaz dərəcədə dəyişildiyini görürük. Bu da mübahisəsiz olaraq respublikada iqtisadiyyatın yüksəlməsi Azərbaycanın yürütdüyü uğurlu xarici siyasətin nəticəsi hesab edilməlidir.

Respublikada turizm infrastrukturunun formalaşması probleminin həlli isə "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"nda (2004-2008-ci illər)" öz əksini tapmışdır və bu sahədə tədbirlər görülməkdədir. Sahibkarlıq sahəsinin bir qolu kimi turizm sahəsinin inkişafı insanların məşğulluğu və yeni iş yerlərinin açılmasına zəmin yaratdığından regionlarda sahibkarlığın, o cümlədən də turizmin inkişaf etdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Proqramda dağ və sərhədyanı rayonların inkişafına, əhalinin həyat şəraitinin yüksəldilməsinə yönəldilmiş tədbirlər sırasında yeni turizm obyektlərinin yaradılmasına, Xəzər dənizi sahili boyunca turizmin inkişaf etdirilməsi və s. məqsədlərə xüsusi yer ayrılmışdır. Dövlət Proqramında nəzərdə tutulan turizmin inkişafı istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi regionlarda insanların həyat şəraitinin yüksəlməsi ilə yanaşı, gənclərin işlə təmin olunmasına da şərait yaradacaqdır.

Fundamental iqtisadiyyat nöqteyi-nəzərindən turizm iqtisadi kompleksdən ibarətdir. Onun inkişaf etməsi isə immanent (daxili) səbəblərdən daha çox dünya təsərrüfatı prosesləri və münasibətləri ilə izah edilir. Bir çox hallarda iqtisadiyyatı sürətlə inkişaf edən ölkələrin iqtisadi artımında mühüm katalizator olan turizm ümummilli məhsulun ölkələr arasında yenidən bölgüsündə vasitəçi rolunu oynayır. Turistlər səfərdə olduqları ölkələrdə yerli malları almaqla və xidmətlərdən istifadə etməklə həm yerli istehsalı artırır, həm də o ölkələrdə yeni iş yerləri yaradırlar.

Müasir turizm ilk növbədə sahə iqtisadiyyatı şəklində təzahür edir; yığıcı və nəql edilməsi mümkün olmayan turist məhsulları və xidmətləri kimi çıxış edir; yeni iş yerlərinin meydana gəlməsinə, milli iqtisadiyyatın sürətlə inkişaf etdirilməsinə münbit şərait yaradır; milli gəlirin turizm sahəsində ixtisaslaşan ölkələrin xeyrinə yenidən bölgüsü mexanizmi şəklində özünü göstərir; milli gəlirin, məşğulluğun artması, yerli infrastrukturun inkişafı və yerli əhalinin həyat səviyyəsinin artması multiplikatoru qismində çıxış edir; investisiyaların yüksək səmərəliliyi və qısa müddətdə investisiyaların ödənilməsi ilə xarakterizə edilir; təbiətin mühafizəsində və mədəni irsin qorunub saxlanmasında səmərəli vasitə kimi üzə çıxır, çünki bu elementlər onun resurs bazasının əsasını təşkil edir; xalq təsərrüfatının bütün sahələri və insan fəaliyyətinin bütün növləri ilə uyğunlaşır[2].

Azərbaycan Respublikası yüksək turist potensialının olmasına baxmayaraq, dünya turist bazarında böyük yer tutmur. Belə ki, 2011-ci ildə ölkəmizə gələn əcnəbi turistlərin sayı 1561.9 min nəfər olmuşdur və ÜTT-nin 2011-ci ilə olan məlumatına əsasən, Azərbaycan dünya dövlətləri arasında 83-cü yerə çıxmışdır.

Xarici ölkələrə gedən Azərbaycan vətəndaşlarının sayı isə 3550,2 min nəfər olmuşdur. Statistikadan göstərir ki, Azərbaycandan gedən turistlərin sayı gəlmə turistlərin sayından 1.59 dəfə çoxdur.

Beləliklə, turizm ölkənin (regionun) iqtisadiyyatına, onun təsərrüfat, sosial və humanitar əsaslarına

aktiv təsir göstərməsinə kömək edir. Turizm sahəsinin inkişafına, ümumi iqtisadi, texniki və sosial nailiyyətlər birbaşa təsir göstərir. İnkişaf etmiş sənaye ölkələrində artan həyat səviyyəsi işçilərin məzuniyyət müddətinin uzadılmasına, yüksək səviyyəli pensiya təminatına gətirib çıxarır. Bu isə turizmin inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

Turizmin və sosial-mədəni sferanın iqtisadi məkanı dünya iqtisadiyyatının əksər hissəsini əhatə edir. Bir çox inkişaf etmiş ölkələr turizmi və xidmət sferasını özlərinin iqtisadi inkişafının prioritet istiqaməti kimi təqdim edirlər, çünki bu sahə investisiya baxımından çox cəlbedicidir, ölkənin və regionların infrastrukturunun inkişaf etdirilməsinə, ölkəyə valyuta vəsaitlərinin axınına gətirib çıxara bilər.

Beynəlxalq təcrübədən göründüyü kimi, dövlət tərəfindən turizmə qoyulan irimiqyaslı investisiyalar özəl sektorda xüsusi maraq yaradır və onlar bu investisiya proqramlarında dövlətlə bərabərhüquqlu tərəf kimi çıxış edirlər. Bu faktı Türkiyənin də təmsilində görmək olar. İlk əvvəl, türk dövləti turizm sektoruna külli miqdarda investisiya qoymuş, sonradan turizm obyektlərini kontrakt idarəetmə müqavilələri əsasında yerli və xarici menecerlərin idarəçiliyinə vermiş, onlara vergi və bank kreditlərinə dair güzəştlər etmişdir. Bu addımları görən özəl kapital dərhal dövlətin ardınca bu prosesə aktiv qoşulmuş, dövlət isə sonradan öz iştirakını məhdudlaşdıraraq kənara çəkilməmiş və turizm infrastrukturunun sosial komponentlərinə diqqət yetirmişdir.

İtaliyada turizmdə keyfiyyəti yüksəltmək məqsədilə dövlət standartlarının uyğunluğu yoxlamalarından keçən müəssisələr dövlət tərəfindən yardım edilən müəssisələr kateqoriyasına aid edirlər. Bu müəssisələrə dövlət maddi (vergi ödəmələrinə və kreditlərə güzəştlər, dotasiya) və qeyri-maddi (sərgilərdə pulsuz iştirak, müvafiq keyfiyyət nişanlarının verilməsi və s.) yardım edir.

"Azərbaycan Respublikasında 2010-2014-cü illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı"nın həyata keçirilməsi ciddi nailiyyətlərlə müşayiət olunmuşdur: hotellərin və restoranların, Qəbələ və Qusar qış-yay turizm komplekslərinin istifadəyə verilməsi, infrastrukturaların yaradılması, yolların tikintisi və s. Lakin bu proqramın realizə edilməsi həm də xalq təsərrüfatının tikinti, rabitə və informasiya texnologiyaları, emal sənayesi, kənd təsərrüfatı və s. kimi başqa sahələrə investisiya qoyuluşları tələb edir.

Bu proqramın həyata keçirilməsindən multiplikativ (artma) səmərə bu işə sahibkarlığın müxtəlif subyektlərinin cəlb edilməsini nəzərdə tutur (reklam agentliklərini, ticarət və ictimai iş müəssisələrini, əyləncə təşkilatlarını, nəqliyyat müəssisələrini) və onların fəaliyyəti nəticəsində əldə edilən vəsaitlər yerli büdcələrə və dövlət büdcəsinə daxil olur.

Bütün göstərilənlər, bu istiqamətdə əldə olunacaq nailiyyətlər ölkəmizdə turizmi inkişaf etdirməklə yanaşı, turizm sahəsində yaranan tələbatların ödənilməsi

üçün digər istehsalat sahələrinin genişlənməsinə və kənd təsərrüfatı mallarına tələbatı artırır.

“Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitinin istifadəsi Qaydaları”nda turizm infrastrukturunun inkişafının maliyyələşdirilməsi məqsədi ilə güzəştli kreditlərin verilməsi də bu sahənin dövlət tərəfindən ciddi dəstəkləndiyini göstərir. Regionların və turizm infrastrukturunun inkişafı istiqamətində bir çox turizm obyektlərinin genişləndirilməsi və inşa olunması məqsədi ilə fondların vəsaitləri hesabına müvəkkil banklar tərəfindən güzəştli kredit ayrılmışdır.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı ilə “Turist-ekskursiya xidmətlərinin sertifikatlaşdırılması Qaydası”nın təsdiq edilməsi mehmanxana və mehmanxana tipli obyektlərin beynəlxalq standartlara uyğun qurulmasını və yüksək xidmət imkanları əldə etməsini təmin etmişdir. Bu da təbii olaraq dünyada qəbul olunmuş “ulduz” dərəcələrinin respublikamızda tətbiqinə və beynəlxalq turizm xidmət dərəcələrinə uyğun fəaliyyətə imkan yaratmışdır.

Prezident İlham Əliyevin 19 oktyabr 2015-ci il tarixli “Sahibkarlıq fəaliyyətinin xüsusi razılıq (lisenziya) tələb olunan növlərinin sayının azaldılması, xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi prosedurlarının sadələşdirilməsi və şəffaflığının təmin edilməsi haqqında” fərmanının icrasına uyğun olaraq, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən fiziki və hüquqi şəxslərə mehmanxana və turizm fəaliyyətlərinə xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi dayandırılıb. Bu bir tərəfdən sahibkarlar üçün, eləcə də, turizm sahəsinin inkişafı üçün xeyirli olmuş, digər tərəfdən turizm sahəsində biznes mühitini daha da əlverişli etmişdir [3]. Bütün bunlarla yanaşı turizmin iqtisadiyyata müsbət təsiri məqsədi ilə turist müəssisələri yerli kadrlardan və resurslardan maksimum istifadə etməlidirlər. Əgər kapitalın böyük hissəsi xarici şirkətin əlində qalarsa, ölkə iqtisadiyyatı həmin kapitaldan asılı vəziyyətə düşəcək. Belə olan halda iqtisadi inkişafın vacib komponenti olan turizmdən ölkə iqtisadiyyatı bəhrələnmir. Lakin yuxarıda baxdığımız halda, inkişafda olan ölkənin iqtisadiyyatı turizmin inkişafından bəhrələnmir.

Buna görə də inkişaf modeli qurmaq lazımdır ki, turizmə qoyulan xarici kapital ölkə iqtisadiyyatının inkişafına səbəb olsun. O model belə ola bilər:

- Turist kompleksi xarici şirkətlərlə birgə turist müəssisəsi əsasında yaradılsın və burada xarici firmanın payı 49%-dən çox olmasın.
- Yaradılan turist mərkəzində yerli işçi qüvvəsi iştirak etsin.
- Turist kompleksinin inşasında və avadanlıqla təmin olunmasında yerli materiallardan və avadanlıqlardan istifadə edilsin.
- Qonaqların qidalanması üçün yerli kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal olunsun;

Bu şərtlərin reallaşması üçün qarşıdakı illərdə turizm sahəsində aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir:

- ölkədə turizm infrastrukturunun yüksək beynəlxalq tələblər səviyyəsində qurulmasına istiqamətlənmiş, məqsədyönlü layihələrin həyata keçirilməsi;
- daxili və xarici investisiyaların turizm sahəsinə cəlb edilməsi məqsədi ilə bu sahədə cəlbedici investisiya və biznes mühitinin formalaşdırılması;
- turizm sahəsində qabaqcıl beynəlxalq təcrübədən istifadə etməklə səmərəli dövlət tənzimlənməsi və idarə edilməsi mexanizmlərinin yaradılması;
- turizm sahəsinin təqdim etdiyi xidmətlərin keyfiyyət səviyyəsinin beynəlxalq standartlara uyğunluğunun təmin edilməsi;
- dünya turizm xidmətləri bazarında ölkə turizminin rəqabət qabiliyyətinin artırılması.
- turizm sahəsində normativ hüquqi bazanın və dövlət tənzimlənməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi;
- turizm və rekreasiya zonalarında müvafiq infrastrukturun yaradılması;
- ölkənin turizm potensialından istifadə imkanlarının genişləndirilməsi;
- ölkənin bütün regionlarında turizm fəaliyyətinin stimullaşdırılması;
- turizm sahəsinə yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsi;
- turizmin müxtəlif növlərinin inkişaf etdirilməsi, yeni turizm marşrutlarının yaradılması;
- turizm xidmətlərinin keyfiyyətinin artırılması məqsədi ilə mütərəqqi üsulların və standartların hazırlanması və tətbiq edilməsi;
- turizmdə statistikanın müasir tələblərə uyğun olaraq daha da təkmilləşdirilməsi;
- mehmanxanaların və digər turizm xidməti müəssisələri şəbəkəsinin genişləndirilməsi;
- **turizm sahəsində sahibkarlığın dəstəkləndirilməsi:**
- turizm sahəsində sahibkarlığın, ilk növbədə, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üçün müvafiq şəraitin yaradılması;
- mülkiyyət formasından asılı olmayaraq turizm məqsədilə ölkəyə gətirilən texnoloji, mehmanxana avadanlığı və nəqliyyat vasitələri üçün üç il müddətinə gömrük rüsumlarının tətbiqinin dayandırılması;
- yeni yaradılmış turizm təşkilatı və müəssisələrinə vergi güzəştlərini tətbiq olunması;
- turistlərin tələbatının ödənilməsi üçün kiçik şəxsi mehmanxanalar şəbəkəsinin və başqa yerləşdirmə obyektlərinin formalaşması üçün şəraitin yaradılması;
- turizm sənayesinə daxil olan şirkətlərin iş birliyinin dəstəklənməsi.

Nəticə

Azərbaycanda turizm sektorunda sahibkarlığın dahada inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə dövlət başçısı bir çox güzəştlərin edilməsini tövsiyə etmişdir. Bunun nəticəsidir ki, artıq Azərbaycanda turizm sahəsində sahibkarlıq fəaliyyəti üçün lisenziya tələb olunmayacaq. Ekspertlər bunun ölkədə turizmin inkişafına, Azərbaycana xarici turistlərin cəlb edilməsi və daxili turizmin inkişafına xidmət edəcəyi qənaətinə gəlirlər.

Azərbaycanda turizm fəaliyyəti üçün lisenziyalar ləğv olunub. Prezident İlham Əliyevin fərmanı ilə turizm fəaliyyəti lisenziya tələb olunan fəaliyyət növlərinin siyahısından çıxarılıb. Qeyd edək ki, indi

qədər turizm fəaliyyəti üçün lisenziyaya 5500 manat, mehmanxana fəaliyyəti üçün isə 1500 manat dövlət rüsumu ödənilirdi. Ekspertin fikrinə, lisenziyaların ləğvi daxili turizmin də inkişafına təkan verəcək. Çünki indi qədər istər mehmanxananın, istərsə də turizm şirkətinin yaxşı olub-olmamasını müvafiq qurumlar müəyyən edirdi.

Sahibkarlar üzərində yoxlamaların 2 illik dayanandırılması, 1 və 2 ulduzlu otelləri tikənlərə müxtəlif güzəştlərin edilməsi kimi qərarlardan sonra, bu addım turizmin inkişafına yönələn silsilə tədbirlərin bir hissəsi sayılır.

ƏDƏBİYYAT

1. Bilalov B.Ə. "Turizm fəaliyyətinin tənzimlənməsi", Mütərcim nəşriyyatı, Bakı, 2006. 2. Qurbanov F.İ. "Azərbaycanda turizmin inkişaf problemləri", Adiloğlu nəşriyyatı, Bakı, 2007. 3. Sahibkarlıq fəaliyyətinin xüsusi razılıq (lisenziya) tələb olunan növlərinin sayının azaldılması, xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi prosedurlarının sadələşdirilməsi və şəffaflığının təmin edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı /19 oktyabr 2015/ <http://president.az/articles/>. 4. Кириллов А.Т., Волкова Л.А., "Маркетинг в туризме" СПб.;Изд-во. С.Петербург; ун-та, 1996. 5. <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=32404> "Müasir iqtisadiyyatda turizmin rolu"

Роль индустрии туризма и ее экономическая эффективность в экономике Азербайджана

Ф. Г. Аббасова

В статье автор сравнительно анализирует роль туризма в развитии экономики страны. В статье также отражена важная роль туризма по статистическим показателям в решении социально-культурных проблем. В то же время в нем предлагаются рекомендации и предложения по развитию туризма.

Ключевые слова: туризм, инфраструктура туризма, гостиница, туристический комплекс, отдых. Туристическая инфраструктура, гостиница, туристический комплекс, отдых.

The role of tourism industry and its economic efficiency in the economy of Azerbaijan

F. G. Abbasova

In the given article the author comparatively analysis the role of tourism in the growth of state economy.

The important role of tourism is of stated with statistical figures in the solution of social – cultural problems. Besides, offers and recommendations are suggested growth of tourism.

Key words: tourism, tourism infrastructure, hotel, tourist complex, recreation.